

6. ВЫДАВЕЦКАЯ ДЗЕЙНАСЬЦЬ У БЕЛАРУСІ

6.1. Падручнікі й вучнёўскія часопісы

Газэта „Раніца” паведамляе пра беларускія падручнікі, якія паяўляліся ў часе Другой Сусьветнай вайны. Адзначае выхад 6-га выданьня (на 104 балонках) *Беларускай Граматыкі* Браніслава Тарашкевіча ў 1943 годзе. Гэта перадрук 5-га выданьня, якое было падрыхтаванае аўтарам да друку ў часе ягонага знаходжаньня ў польскім астрозе. У 6-м выданьні назіраюцца толькі некаторыя зьмены ў правапісе. Яны ўзгодненыя з раней выданым правапісам Антона Лёсіка, напрыклад, ужываюцца толькі дзеяпрыметнікі залежнага стану на **-ны** і **-ты**, а дзеяпрыметнікі незалежнага стану на **-ўшы** недапушчальныя. Замест іх часам выкарыстоўваюцца формы з суфіксам **-л-** (*насівелы, струхнелы*). Дапаўненьні й зьмены былі зробленыя А. Лёсікам, К. Шкуцькам ды А. Адамовічам.

„Раніца” высока ацаніла выхад 6-га выданьня *Граматыкі*.

„*Беларуская Граматыка* Браніслава Тарашкевіча загадам Гэнэральнага Камісара Беларусі зацьверджаная і дапушчаная да школьнага ўжытку, выдана ў колькасьці 100.000 экзэмпляраў. Яна будзе безумоўна вялікім дапаможнікам у вывучэньні беларускае пісьменнасьці”¹.

Другое паведамленьне ў „Раніцы” датычыцца кніжкі Яна Станкевіча *Вучыцца чытаць і пісаць*, якая была выдадзеная на 48 балонках у Менску ў 1943 годзе Выдавецтвам Школьных Падручнікаў і Літаратуры для Моладзі ў Менску. „Раніца” прыводзіць змест кніжкі

¹ Б. Тарашкевіч, *Беларуская Граматыка*. Выданьне шостае. Менск, 1943 г. 104 бал. Выдавецтва Школьных Падручнікаў і Літаратуры для Моладзі ў Менску, у: „Раніца”, Бэрлін, 9 студзеня 1944.

ды паведамляе, што прыстасаваная яна да вучэньня дзяцей у пачатковых школах, у II і III аддзелах².

У 1943 годзе ў Рызе выйшла чытанка Канстантына Езавітава *Беларуская Школа*. Гэта было 3-е выданьне. Чытанка прызначаная для беларускіх школ. Выйшла яна невялікім накладам, у колькасці 3.000 асобнікаў. „Раніца” шкадуе, таму што такога сьціплага накладу хапала толькі дзеля забеспячэньня беларускіх школаў у Латвіі. Тым часам на гэтакую літаратуру існавала вялікае запатрабаваньне і ў іншых краінах³.

Чарговая інфармацыя датычыць „Школы й Жыцьця”. Гэта вучнёўскі часопіс для II клясы народнае школы. Апрацаваны для ўжытку ў школах Аддзелам Культуры Гэнэральнага Камісарыяту ў Менску й выданы на 32 балонках Выдавецтвам Падручнікаў і Літаратуры для Моладзі ў Менску. Асноўнае прызначэньне часопіса – заступіць недахоп падручнікаў і служыць у працы настаўнікам ды вучням. Часопіс быў багата ілюстраваны⁴.

Вялікую ролю добрых падручнікаў падкрэсьлівае газета „Бацькаўшчына”. Аднак у Беларусі іх шлях ад моманту напісаньня да атрыманьня вучнямі вельмі доўгі. Да 1953 году была выпушчана толькі 31 назва падручнікаў.

„Кнігі доўга залежваюць у рэдактароў і карэктараў выдавецтва, затрымліваюцца ў наборы. Па два і больш месяцаў знаходзіцца амаль гатовая прадукцыя ў брашуравальным і пераплётным цэхах. Усё гэта прыводзіць да таго, што ўстаноўлены графік работы над падручнікамі з месяца ў месяц не выконваецца. (...) Значная колькасць падручнікаў затрымліваецца з прычыны адсутнасьці картаў, незадавальняючай арганізацыі вытворчага працэсу выдавецтва і друкарні. Асабліва марудна выдаецца мэтадычная літаратура. З заплянаваных 46 назваў надрукавана толькі 5. (...) Падручнікі друкуюцца на дрэннай паперы, вокладкі іх маюць дрэнную афарбоўку. Асабліва нізкай якасьцю вызначаецца работа брашуравальнага й пераплётнага цэхаў. Многія кніжкі пры самым старанным абыходжаньні зь імі хутка ломяцца і расшываюцца”⁵.

² Я. Станкевіч – Кніжка вучыцца чытаць і пісаць. 48 бал. Менск, 1943 г. Выдавецтва Школьных Падручнікаў і Літаратуры для Моладзі ў Менску, тамсама.

³ К. Езавітаў – Беларуская Школа. Выданьне трэцяе. Рыга, 1943 г., тамсама.

⁴ „Школа і Жыцьцё” – вучнёўскі часопіс для II клясы народнае школы. Сьцьотк 1-2. Частка II. Апрацаваны для ўжытку ў школах Аддзелам Культуры Гэнэральнага Камісарыяту ў Менску. Адказы за выпуск Э. Бэтхэр. 32 бал. Менск, 1943. Выдавецтва Падручнікаў і Літаратуры для Моладзі ў Менску, тамсама.

⁵ В. Б., Школьнае будаўніцтва ў БССР, у: „Бацькаўшчына”, № 44 (175), Мюнхэн, 8 лістапада 1953, с. 2.

„Бацькаўшчына” зьвяртае ўвагу таксама на моўны аспект апрацоўкі падручнікаў. Адзначае той факт, што ў свабодным сьвеце мовазнаўства заўсёды адмежаванае ад палітыкі ці прапаганды.

„Да гэтага часу ў цывілізаваным сьвеце заўсёды было так, што калі складаўся падручнік якое-небудзь мовы, дык усе граматычныя правілы ілюстраваліся прыкладамі, узятымі з нацыянальнае літаратурнае скарбніцы. Пры гэтым найчасцей выбіраюцца найвыдатнейшыя пісьменьнікі, якія для моваведаў зьяўляюцца найбольшым аўтарытэтам у галіне літаратурнае мовы. Так, прыкладам, ангельскія літаратары ілюструюць ангельскую граматыку, францускія – францускую, нямецкія – нямецкую і г. д.”⁶.

Тым часам у Беларусі ўсё па-другому. І тут аўтар спасыляецца на *Падручнік беларускае мовы для пэдагогічных вучылішч і дапаможнік для пэдагогічных інстытутаў*, выдадзены Міністэрствам Асьветы БССР у 1955 годзе. Ягоная своеасаблівасьць праяўляецца ў падборцы цытатаў. У *Падручніку* ўжываньне часьціцы **ні** ў беларускай мове падмацоўваецца аўтарытэтам Крылова й Гогаля. У справе злучнікаў экспэртама аказаўся сам Уладзімір Ільч. Як карыстацца дзеяпрыслоўямі ў беларускай мове, навучае Горкі. Да дзеясловаў аўтары *Падручніка* змабілізавалі нябожчыка Някрасава й г. д., „аж да краю бязглыздыя” – падкрэсьлівае аўтар „Бацькаўшчыны” ды пытае:

„Няўжо беларуская мова такая нязграбная, што разабрацца ў ёй павінны дапамагаць расейскія пісьменьнікі? Няўжо не хапае беларускіх пісьменьнікаў, якія зьяўляюцца адзіным аўтарытэтам у пытаньні беларускае літаратурнае мовы? Гэта прыклад дэнацыяналізацыйнае акцыі ў Беларусі, дзе нічога ня можа абыйсьціся бязь ідалапаклонства перад вялікім старэйшым братам”⁷.

Выкладаньне беларускае мовы ў школах БССР выклікала трывогу ў выкладчыкаў. Рэч датычыць ня толькі якасьці выкладаньня беларускае мовы, але перадусім адсутнасьці добрых, навукова апрацаваных падручнікаў беларускай мовы. Аўтар публікацыі, падпісаны ініцыялямі С. М.⁸, цытуе ліст загадчыка Катэдры Беларускай Мовы

⁶ Я. З. (крыптонім Янкі Запрудніка), *Аб савецкіх падручніках беларускае мовы*, у: „Бацькаўшчына”, № 23 (305), Мюнхэн, 3 чэрвеня 1956, с. 1.

⁷ Тамсама.

⁸ С. М., *Аб падручніках і дапаможніках беларускай мовы*, у: „Бацькаўшчына”, № 8 (394), Мюнхэн 1958, с. 4.

Магілёўскага Пэдынастытута спадара Юргілевіча да газэты „Звязда”, у якім Юргілевіч заклікаў беларускіх мовазнаўцаў стварыць паўнацэнныя падручнікі па навучаньні роднае мовы. Зьвярнуў ён увагу на адсутнасьць дапаможнікаў гістарычнай граматыкі беларускай мовы, сучаснай беларускай мовы й дыялекталёгіі. Прычыну гэтакага дрэннага стану Юргілевіч убачыў у Міністэрстве Асьветы БССР, якое не хацела выдаваць ні падручнікаў, ні дапаможнікаў беларускае мовы. Аўтар „Бацькаўшчыны” адзначае, што Юргілевіч, пішучы трывожны артыкул пра дрэнны стан навучаньня беларускае мовы, ня мог напісаць аб сапраўдных яго прычынах.

„Вінаватыя тут не «фармалізм і начытніцтва» [як напісаў Юргілевіч - Н. Б.], а бальшавіцкая палітыка ў дачыненні да мовы беларускага народу. КПСС не зацікаўлена разьвіцьцём і навуковым дасьледаваньнем беларускай мовы. Адзінай мэтай партыі й савецкага мовазнаўства зьяўляецца гэтак званая «набліжэньне» беларускай мовы да мовы расейскай з мэтай поўнай бальшавізацыі й зьліквідаваньня ў камуністычнай будучыні ў пляне стварэньня гэтака званнага «савецкага чалавека» з адзінай мовай”⁹.

Выхад падручнікаў па беларускай мове ацэньвае таксама беларускі эміграцыйны часопіс „Запісы”:

Рэцэнзію на падручнік *Белорусский язык для небелоруссов* аўтарства А. Крывіцкага, А. Міхневіча й А. Падлужнага зьмясьціў на старонках „Запісаў” Ян Садоўскі¹⁰. Паведамляе ён пра структуру падручніка. Піша, што *Беларуская мова для небеларусаў*, апрача ўводзінаў, мае сем разьдзелаў. Кароткі гістарычны агляд беларускай мовы паданы на ўводзінах. А. Падлужны падкрэсьліў важную ролю беларускае мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім. На жаль, ніводнага слова няма аб беларускай мове ці літаратуры ў Заходняй Беларусі паміж дзьвюма сусьветнымі войнамі.

Разьдзел *Фанетыка і вымаўленьне* добра апрацаваны, але ёсьць і некаторыя недахопы. Вельмі карысныя адзінаццаць рысункаў, зь якіх чытач навочна даведваецца аб палажэньні вуснаў і языка пры вымаўленьні розных гукаў. Аднак аканьне й яканьне апісанья недастаткова, толькі павярхоўна разгледжанае ў. Падлужны канстатуе недак-

⁹ Тамсама.

¹⁰ Я. Садоўскі, А. А. Крывіцкі, А. Е. Міхневіч, А. И. Подлужный. *Белорусский язык для небелоруссов*. Минск, издат. „Вышэйшая школа”, 1973, 272 бач., у: „Запісы”, № 15, Нью-Ёрк 1957, с. 127-128.

ладнасьць, хоць толькі ў выпадку зьмякчэньня **с, з, ц** і **дз** беларускага савецкага правапісу.

У разьдзеле *Марфалогія*, найдаўжэйшым у кнізе, шмат месца прысьвечана апісаньню й клясыфікацыі часьцінаў мовы за кошт аналізу граматычных формаў, асабліва дзеяслоўных. Падбор прыкладаў, у якіх ясна паказаная розьніца паміж беларускай і расейскай мовамі, у некаторых выпадках вельмі трапны¹¹.

Я. Садоўскі зьвяртае ўвагу на чужое беларускай мове выкарыстаньне вышэйшай ступені прыметнікаў у якасьці найвышэйшай. Прыводзіць таксама кур'ёзны прыклад складанае вышэйшае ступені ад прыметніка *малы – куды больш малы*.

У трэцім разьдзеле *Сінтаксіс* разглядаюцца правілы пабудовы сказу, агульныя для ўсіх славянскіх моваў, і пададзены асаблівасьці беларускае мовы. Аўтар рэцэнзіі падкрэсьлівае, што добра адзначаная розьніца сінтаксічнае структуры словазлучэньняў, ужываньня поўных і кароткіх формаў прыметнікаў і дзеяпрыметнікаў ды некаторых зваротаў зь дзеяслоўнай асновай у расейскай і беларускай мовах. Аднак нярэдка розьніца паміж гэтымі мовамі ня вельмі відавочная з прычыны няўдала падобраных прыкладаў. Цяжка зразумець, якім матывам кіраваўся А. Міхневіч, абмяжоўваючы аналіз складанага сказа да аднаго параграфу, калі простама сказу прыдзяліў месца амаль у дваццаць разоў большае – дакарае Я. Садоўскі.

Чатыры апошнія разьдзелы кароткія. У *Хрэстаматыі*, найдаўжэйшым з усіх, перадрукаваныя кароткія творы ці ўрыўкі зь беларускага фальклёру, прозы й паэзіі. Падбор тэкстаў трапны. Вельмі дзіўна, што ў разьдзеле, прызначаным для слоўніка, няма беларуска-расейскага слоўніка, які быў бы куды карысьнейшы за зьмешчаны *Кароткі дыфэрэнцыяльны расейска-беларускі слоўнік*.

Размоўныя выразы ў разьдзеле пад такім назовам падзеленыя на групы, але выразы ў кожнай групе не пададзеныя ў альфавэтным парадку. *Выбраная бібліяграфія беларусікі* закароткая нават для выбранай. Прапушчаная, прыкладам, нават *Беларуская граматыка для школ* Б. Тарашкевіча, аб якой успамінаецца ў уводзінах, не пададзеныя заходнія лінгвістычныя бібліяграфіі, розныя слоўнікі ды працы аб беларускай мове, выдрукаваныя за межамі Савецкага Саюзу.

Тым ня менш, пры ўсіх сваіх недахопах і памылках, *Беларуская мова для небеларусаў* мае сваю вартасьць¹² – падкрэсьлівае Ян Садоўскі.

¹¹ Тамсама, с. 127.

¹² Тамсама, с. 128.

Пасья моўнага рэфэрэндуму ў траўні 1995 году, разам з адыходам ад беларусізацыі школьнай сыстэмы, пачаўся вывад падручнікаў, апрацаваных у гадох 1992-1995, калі праводзілася нацыяналізацыя школьніцтва. „Беларус” спасылаецца на газэту „Свабода”, згодна зь якой, такія падручнікі, як: *Гісторыя Беларусі* для 8-9 клясаў (выданьня 1992-1993 гадоў), *Беларуская мова* для 3 клясы (1994 год), *Буквар* Анатоля Клышкі ды іншыя, пачалі дастаўляцца са школьных бібліятэкаў Беларусі на папяровыя фабрыкі дзеля перапрацоўкі ў кардон.

„Неўзабаве – піша «Беларус» – у школы паступяць новыя падручнікі, зьмест якіх канцэптуальна й факталагічна мае на мэце апраўдаць панявольеньне Беларусі расейцамі ў мінулым ды выхоўваць ухвалу сучаснай палітыкі лукашызму, скіраванай на разбурэньне й здачу беларускай дзяржаўнасьці”¹³.

6.2. Слоўнікі

У артыкуле *На 100-годзьдзе беларускага слоўніка*¹⁴ газэта „Беларус” прыгадвае значэньне Слоўніка Насовіча, у якім сабрана і рас-тлумачана 30 тысяч словаў жывой беларускай мовы.

„Гэты тлумачальны слоўнік беларускай мовы XIX стагодзьдзя быў першым і ґрунтоўным дасьледваньнем у галіне беларускай лексыкаграфіі, які адлюстроўваў багацьце лексычных рэсурсаў гутарковай беларускай мовы. Укладаньню Слоўніка І. Насовіч прысьвяціў каля 20 год жыцьця”¹⁵.

Часопіс „Крывіч” адзначае таксама выхад *Віцебскага краёвага слоўніка* Мікалая Касьпяровіча, выданага ў 1926 годзе Віцебскім Акруговым Таварыствам Краязнаўства й выдавецтвам „Заря Запада”. Слоўнік надрукаваны на 192 старонках і толькі ў 10 экзэмплярах. Краёвыя слоўнікі павінны легчы ў аснову беларускае мовы – чытаем у рэцэнзіі, зьмешчанай на старонках „Крывіча”¹⁶. Іх асноўнае заданьне – зафіксаваць правінцыянальныя асаблівасьці мовы. *Віцебскі краёвы слоўнік* ня вывазаўся з гэтага заданьня, таму што характэрныя віцебскія словы, вядомыя з этнаграфічных запісаў, у слоўніку прадстаў-

¹³ *Зьнішчэньне падручнікаў*, у: „Беларус”, № 437, Нью-Ёрк, жнівень 1996, с. 4.

¹⁴ Раман Шарупіч (псеўданім Станіслава Станкевіча), *На 100-годзьдзе беларускага слоўніка*, у: „Беларус”, № 169, Нью-Ёрк, травень 1971, с. 2.

¹⁵ Тамсама.

¹⁶ *М. І. Касьпяровіч. Віцебскі краёвы слоўнік*, у: „Крывіч”, № 12, Каўнас 1927, с. 117-118.

лены даволі рэдка. Аднак, нягледзячы на некаторыя недахопы, *Віцебскі краёвы слоўнік* дае многа цікавага й цэннага.

Часопіс „Крывіч” адзначае выхад у 1927 годзе ў Менску накладам 10 тысяч асобнікаў *Беларуска-расійскага слоўніка* Мікалая Байкова й Сьцяпана Некрашэвіча¹⁷.

„Гэта адзін з чародных слоўнікаў, якія павінны служыць часова да практычнага ўжытку, а пасьяя легчы ў аснову, нараўне з іншымі падобнымі слоўнікамі, як матэр’ял да апрацоўкі навуковага слоўніка беларускай мовы. (...) Вялікай нястачай слоўніка ёсьць тое, што ён не дае этымолёгічнага значэньня слоў. (...) Слоўнік грашыць такжа этымолёгічнымі спамылкамі. (...) Слоўнік мае багата няўдалых новатвораў («мігаваньне» – міміка, «мігадзея» – пантоміна і г. пад.) Слоўнік далёка няпоўны. (...) Выданы слоўнік сыціпла. Сустречаюцца словы са слоўніка В. Ластоўскага, але апошні чамусьці ў ліку матэр’ялаў не паказаны”¹⁸.

Выхаду *Беларуска-рускага слоўніка* ў 1962 годзе была прысьвечаная рэцэнзія Станіслава Станкевіча, зьмешчаная на старонках „Запісаў”¹⁹. На думку аўтара публікацыі:

„Выданьне гэтага слоўніка наагул – зьява бясспрэчна пазытыўная. Аднак зрэдагаваньне яго й падбор уведзеных у яго словаў выразна йшлі па лініі агульнае бальшавіцкае моўнае практыкі – нівзляцы апрычонасьці й самабытнасьці беларускае мовы й мэханічнага набліжэньня яе да мовы расейскае”²⁰.

С. Станкевіч звяртае ўвагу на тое, што да гэтае мэты ўкладальнікі й рэдактар слоўніка йшлі наступнымі шляхамі:

1. Яны паўтарылі ў *Беларуска-рускім слоўніку* ўсе тры русыцызмы, якія былі ўжо ўведзеныя ў беларускую частку *Руска-беларускага слоўніка*, напрыклад: *зьнешні* замест *вонкавы*; *каварны* замест *падступны*; *зрадлівы*; *разараць* замест *разбураць*, *спусташаць*, *руйнаваць*; *сукупнасьць* замест *суцэльнасьць* і г. д.

2. Адпаведныя русыцызмам беларускія словы найчасьцей падаюцца ў слоўніку таксама, але са звужаным значэньнем, напрыклад:

¹⁷ М. Байкоў і С. Некрашэвіч. *Беларуска-расійскі слоўнік*, тамсама, с. 116-117.

¹⁸ Тамсама, с. 117.

¹⁹ Ст. Станкевіч, *Беларуска-Рускі Слоўнік. Пад рэдакцыяй акадэміка К. Крапівы. Акадэмія Навук Беларускай ССР. Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. Дзяржаўнае Выдавецтва замежных і нацыянальных слоўнікаў*, Масква, 1962, каля 90 000 слоў, тыраж 15 000 экз., бач. 1048, у: „Запісы”, кн. 2, Нью-Ёрк 1963, с. 205-207.

²⁰ Тамсама, с. 205.

вогнішча пададзенае толькі ў асноўным значэнні, якому адпавядае расейскае слова *костёр*, а ў пераносным значэнні замененае русыцызмам *ачаг*; слова *лекар* выступае з азначэннем *размоўнае*, значыць, слоўнік не рэкамэндуе яго ўжываць у літаратурнай мове;

3. У *Беларуска-рускім слоўніку* з'явіліся й такія чыста расейскія словы, якіх яшчэ не было ў беларускай частцы *Руска-беларускага слоўніка* з 1953 году, напрыклад: *аберагаць* замест *ашчаджаць*, *ахоўваць*; *дзяшовы* замест *танны* і г. д.;

4. У *Беларуска-рускім слоўніку* няма цэлага шэрагу беларускіх словаў, якія шырока ўжываюцца беларускімі пісьменнікамі, напрыклад: няма слова *нямогласьць*, як сыноніму словаў *нездаровасць*, *хворасць*²¹.

С. Станкевіч зьвяртае ўвагу на інфармацыю ў *Прадмове* да слоўніка, дзе паведамляецца, што падаецца ў ім „навейшая лексыка”, якая ўвайшла ў ужыванне „ў гады сацыялістычнага будаўніцтва”. Па словах аўтара рэцэнзіі:

„Гэта ня што іншае, як механічны перанос у беларускую мову чыста расейскіх словаў на месца выціснутых зь яе беларускіх словаў, якія сваім каранём, марфалагічнай структурай або сэмантычным значэннем розняцца ад адпаведных словаў расейскае мовы. Гэткая бязлітасна хірургічная практыка над жывой і здаровай беларускай мовай афіцыйна завецца ў Савецкім Саюзе «ўзбагачаннем і ўдасканаленнем беларускае мовы»²².

С. Станкевіч адзначае, што прыведзеныя прыклады „даволі паказваюць, што гэта ня слоўнік запраўднай беларускай мовы, але слоўнік беларускай *савецкай зрусyfikаванай* і далей саветызаванай-русyfikаванай беларускай мовы”²³.

Абодва слоўнікі: *Руска-беларускі слоўнік* 1953 году й *Беларуска-рускі слоўнік* 1962 году былі падрыхтаваныя паспешліва, на недастаткова багатай лексычнай базе. У *Руска-беларускім слоўніку* часта на першым месцы ставілася калька, а толькі далей арыгінальнае беларускае слова.

Беларускі эміграцыйны даследнік зьвяртае ўвагу й на сцвярджэнне ў *Прадмове* да *Беларуска-рускага слоўніка*, што павінен ён служыць ня толькі практычным дапаможнікам пры перакладах зь беларускае мовы на расейскую, але й сродкам павышэння культуры

²¹ Тамсама, с. 205-206.

²² Тамсама, с. 206.

²³ Тамсама, с. 207.

беларускае мовы. З гэтага вынікае, што ўкладальнікі слоўніка й ягоны рэдактар імкнуліся надаць слоўніку нарматыўны характар.

„Але такое «павышэньне культуры беларускае мовы», якое дае гэты Слоўнік, гэта ня што іншае, як зьдзек над беларускай мовай, зьдзек над беларускай культурай наагул”²⁴.

Неабходнасьцю станавілася выданьне беларускага біяграфічнага слоўніка, да якога быў сабраны багаты матэрыял. Газэта „Звязда” даўжэйшы час вяла на сваіх старонках разьдзел *Нашы слаўныя землякі*, у якім падаваліся біяграфіі выхадцаў зь Беларусі, што зрабілі ўнёсак у разьвіцьцё навуковага й культурнага прагрэсу, найчасцей царскае Расеі.

„Разьдзел гэты можна было-б пашырыць і на пэрыяд Вялікага Княства Літоўскага, у гісторыі якога цімала слаўных «землякоў». Зь беларускага народу выйшлі тысячы выдатных людзей. Гісторыкі Беларусі зрабілі-б вялікую справу, калі-б сабралі весткі пра іх у вялікі *Беларускі біяграфічны слоўнік*, што быў-бы манумэнтам творчаму таленту нашага народу”²⁵.

Важнай падзеяй у галіне беларускай лексыкаграфіі быў выхад у 1963 годзе *Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы*, які аднак, на жаль, абмежаваны толькі да тэрыторыі Беларусі, быццам бы гаворкі беларускае мовы не выходзяць па-за дзяржаўныя межы краіны. Я. Запруднік заўважае:

„Калі-б выданьне называлася *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы ў БССР*, такі падыход быў бы зразумелы. Але-ж не, гэта мае быць, як кажэ загаловак, атлас беларускае мовы наагул. Досьць аднак узяць моўную карту акадэміка Карскага, другі том манумэнтальнае працы якога пра беларускую мову быў пера-выдадзены ў Маскве ў 1955-56 гадох, каб пабачыць, які вялікі беларускі моўны прастор на ўсходзе й паўночным-усходзе ад сучаснае мяжы БССР выкінуты за борт усякіх навукова-дасьледніцкіх узважаньняў...”²⁶

У лютым 1968 году ў Інстытуце Мовазнаўства АН БССР прайшла першая міжрэспубліканская канфэрэнцыя па беларускай лек-

²⁴ Тамсама.

²⁵ *Беларускі біяграфічны слоўнік*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 13 (60), Нью-Ёрк, 15 ліпеня 1966, с. 7.

²⁶ Я. Запруднік, *Русыфікацыя ў „навуковым” пляне*, у: „Беларус”, № 139, Нью-Ёрк, лістапад 1968, с. 2.

сыкалэгіі й этымалэгіі. На канфэрэнцыі былі зачытаныя мовазнаўцамі зь Менску, Горадні, Мазыра, Вільні, Рыгі, Кіева, Львова, Адэсы, Масквы, Ленінграду, Нікалаева й Арла 63 даклады. Часопіс „Навіны зь Беларусі” звяртае ўвагу на сумесны даклад А. Жураўскага й І. Шадурскага пра сучасны стан і задачы беларускай лексыкалэгіі, у якім былі ахарактарызаваныя дасягненні беларускае лексыкалэгіі й лексыкаграфіі за пэрыяд ад узьнікненьня беларускага мовазнаўства да 1968 году. У 60-х гадох ХХ стагодзьдзя найважнейшай працай у гэтай галіне зьяўлялася падрыхтоўка тлумачальнага, этымалогічнага, гістарычнага й дыялектных слоўнікаў беларускае мовы, безь якіх немагчыма было праводзіць плённую працу ў галіне лексыкалэгіі й этымалогіі. Пэрспэктывнымі ўяўляліся таксама дасьледаваньні аб сувязях беларускае мовы зь іншымі мовамі ў галіне лексыкі, асабліва вывучэньня лексычнага ўплыву беларускае мовы на іншыя суседнія славянскія й неславянскія мовы. У прынятай рэзалюцыі ўдзельнікі канфэрэнцыі выказалі пажаданьне выдаць канфэрэнцыйныя матэрыялы асобным зборнікам. У рэзалюцыі было ўказана на неабходнасьць падрыхтоўкі й абмеркаваньня ў 1969 годзе пробных выпускаў *Этымалогічнага слоўніка беларускай мовы* й *Слоўніка старабеларускай мовы*. Прызначана мэтазгодным пачаць працу па складаньні беларуска-ўкраінскага і ўкраінска-беларускага слоўнікаў, а таксама адваротнага, частотнага й прадметна-сынанімічнага слоўнікаў беларускае мовы. Выказана пажаданьне распачаць публікацыю раней падрыхтаваных беларускіх лексыкаграфічных працаў, якія па розных прычынах ня выйшлі з друку, ды слоўнікаў, якія сталіся бібліяграфічнай рэдкасьцю. Неабходнай умовай для плённага вывучэньня лексыкі беларускае мовы прызнана працу па выданьні важнейшых помнікаў старабеларускае пісьмовасьці. Усе ўдзельнікі канфэрэнцыі адзінадушна падтрымалі думку пра неабходнасьць выданьня спецыяльнага беларускага мовазнаўчага часопіса²⁷.

Алесь Яськевіч уважае, што нявырашанасьць многіх праблемаў разьвіцця мовы, яе культуры, правапісу, вымаўленьня, нармалізацыі, пытаньняў стылістыкі ды адарванасьць беларускага мовазнаўства ад жывое практыкі слова ў значнай ступені тлумачыцца адсутнасьцю друкаванага воргану, які б звязваў навуку з жыцьцём і на старонках

²⁷ *Рэзалюцыя пра слоўнікі й часопіс*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 18 (113), Нью-Ёрк, 30 верасьня 1968, с. 4, спасылка на: А. С. Аксамітаў, А. І. Жураўскі, В. У. Мартынаў, *Першая міжрэспубліканская канфэрэнцыя па беларускай лексікалогіі і этымалогіі*, „Весті АН БССР”. Серыя грамадскіх навук, № 3, Мінск 1968, с. 131-133.

якога можна было б правесці шырокае абмеркаванне моўных працсаў²⁸.

У 1969 годзе Інстытут Мовазнаўства АН БССР падрыхтаваў да друку *Руска-беларускі слоўнік палітычна-грамадскай тэрміналогіі*, у якім сабрана й сыстэматызавана больш за 20 тысяч тэрмінаў і тэрміналягічных выразаў²⁹.

У 1977 годзе выйшаў першы том пяцітомнага *Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы*. „Беларус” піша пра нястачу ў ім асноўных словаў, напрыклад, чамусьці выпала зь яго такое асноўнае слова як *беларусізацыя*, якое яшчэ было ў *Беларуска-рускім слоўніку* 1962 году. Гэтае паняцце датычыцца цэлага перыяду ў гісторыі Беларусі, цэнтральным момантам якога было пытанне пра беларускую мову.

„Гады беларусізацыі былі перыядам вялікага творчага энтузіязму й уздыму беларускае культуры, да чаго больш ужо ніколі не даходзіла пасля сталінскага пагрому беларускае нацыянальнае культуры ды сучаснага выпраўдвання гэнага пагрому. Цяпер-жа зацiраньне сьлядоў недалёкае мінуўшчыны дайшло да таго, што выкінутае з афіцыйнае беларускае мовы й само слова «беларусізацыя»³⁰.

Нягледзячы на такія хібы, газэта „Беларус” заўважае выразнае паляпшэньне сытуацыі ў лексыкаграфічнай працы ў Беларусі з пачаткам 1970-х гадоў. Вітаўт Кіпель³¹ адзначае, што дзесяткі выдрукаваных спэцыяльных, двухмоўных і аўтарскіх слоўнікаў становяць значны ўклад у беларускае мовазнаўства. Посьпехі беларускіх мовазнаўцаў знайшлі пазытыўны водгук і ў іншамоўным друку. Заўважылі гэта: і ангельскі славіст Пітэр Маё, і амэрыканскі лінгвіст Джон Міш, і ангельскі мова- і літаратуразнаўца Арнольд МакМілін.

„Некаторыя слоўнікі, як прыкладам геаграфічныя Я. Рапановіча, ці слоўнік мовы Ф. Скарыны, ці распачаты гістарычны слоўнік

²⁸ *Яшчэ адна спроба „дома быць ня госьцем”*. (Да пытаньня беларускага моваведнага часопісу), у: „Навіны зь Беларусі”, № 2 (121), Нью-Ёрк, 31 студзеня 1969, с. 2, спасылка на: А. Яськевіч, *Неўладкаванае філалагічнае сумежжа*, „Маладосць”, № 11, Мінск 1968, с. 145.

²⁹ *Слоўнік грамадзка-палітычнае тэрміналогіі*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 10 (129), Нью-Ёрк, 31 траўня 1969, с. 4, спасылка на: „Полымя”, № 4, Мінск 1969, с. 256.

³⁰ А. Будзіч (псеўданім Янкі Запрудніка), *Прапала „беларусізацыя”*, у: „Беларус”, № 253, Нью-Ёрк, травень 1978, с. 2.

³¹ В. Кіпель, *Слоўнікі выдадзеныя й нявыдадзеныя*, у: „Беларус”, № 327, Нью-Ёрк, ліпень 1985, с. 6.

беларускае мовы, замацоўваюць ды ўзбагачаюць беларускую тэрміналогію й гістарычную спадчыну беларускае мовы”³².

Аднак перад беларускімі лінгвістамі яшчэ шмат працы. В. Кіпель называе тэма слоўнікі, якіх яшчэ не хапае й над якімі варта папрацаваць, дзеля прыкладу: слоўнік зьніклых паселішчаў Беларусі, беларуска-заможныя й заможна-беларускія слоўнікі. Аўтар публікацыі піша, што сховішчы Акадэміі Навук СССР ды іншых расейскіх навуковых устаноў хаваюць дзясяткі рукапісных беларускіх слоўнікаў, прыкладам: *Словарь белорусского наречія*, укладзены Іванам Грыгаровічам, *Опыт словаря белорусского наречія* Будакіма Раманава з 1876 году, *Слоўнік Беларускай Этнаграфічнай Энцыклапедыі* Язэпа Драздовіча, *Слоўнік беларускае мовы Смаленічыны* Івана Насовіча, шматтомны *Беларуска-польскі слоўнік* Язэпа Ціхінскага ды многія іншыя.

„Бясспрэчна, што беларускае мовазнаўства значна ўзбагацілася-б, калі-б гэтыя скарбы беларускае лінгвістыкі былі выдрукаваныя”³³.

Павышэнне ўвагі да роднае мовы ў 70-х гадох ХХ стагоддзья заўважае таксама Раман Шарупіч³⁴, які звяртае асноўную ўвагу на лексыкаграфічную працу Інстытуту Мовазнаўства імя Якуба Коласа Акадэміі Навук БССР, дзе рыхтаваліся, між іншым: *Тлумачальны слоўнік сучаснай беларускай мовы* і *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*.

„Гэтым самым дзейнасць Інстытуту выклікае натуральнае зацікаўленне да роднае мовы й будзіць патрыятычную любасць да яе. (...) Сяньняшняя моваведная дзейнасць, паглыбляючы любасць і пашану да роднае мовы, становіцца натуральнай абаронай перад русыфікацыйнай тэндэнцыяй. І ў гэтым вялікая заслуга беларускай моваведы, ейных носбітаў і працаўнікоў для нацыянальнае культуры беларускага народу”³⁵.

Доўгім ужываннем чужых моваў у Беларусі тлумачыцца таксама вялікая колькасць перайначаных назоваў населеных пунктаў у Беларусі, напрыклад: Будслаў, Зельва, Маладзечна, Міёры, Навагрудак,

³² Тамсама.

³³ Тамсама.

³⁴ Раман Шарупіч (псеўданім Станіслава Станкевіча), *Павышэнне ўвагі да роднае мовы*, у: „Беларус”, № 222, Нью-Ёрк, кастрычнік 1975, с. 4-5.

³⁵ Тамсама, с. 5.

Скідэль, Слуцк замест Будслаёе (як і Заслаёе), Зэльва, Маладэчна, Мёры, Наваградак, Скідаль, Слуцк – піша В. Сянькевіч³⁶. Назовы ў небеларукім гучанні замацаваліся ў розных дакумэнтах, у літаратуры ды на мапах. Станаўленьню й нармалізацыі беларускіх назоваў памог бы тапанімічны слоўнік Беларусі, пра які неаднойчы гаварылася ў пэрыядычным друку ды ў навуковых працах. У 1978 годзе выйшаў *Слоўнік населеных пунктаў Віцебскай вобласці* Аўгена Рапановіча. Слоўнік зьяшчае 6928 назоваў. Як наступны выйшаў *Слоўнік населеных пунктаў Брэскай вобласці* таго самага аўтара, які ўключае 2342 назовы. Аўтар зрабіў велізарны ўклад у вывучэньне й нармалізацыю тапаніміі Беларусі – ацэньвае В. Сянькевіч, які шкадуе, што А. Рапановіч ня ўзяў пад увагу пры складаньні слоўнікаў такой вартаснай крыніцы, як *Пераніс жыхарства*, праведзены польскімі ўладамі 30 верасьня ў 1921 году, у якім фігуруюць літаральна ўсе населеныя пункты Заходняй Беларусі, ці працы Н. Роўбы *Даведнік Літвы і Беларусі*, выдадзенай у Вільні ў 1910 годзе.

„Цяпер галоўнае тое, каб слоўнікі былі выкарыстаныя для стварэньня гэтак канечна патрэбнага агульнага тапанімічнага слоўніка Беларусі, у якім замацаваліся б правільнае напісаньне і вымаўленьне ўсіх населеных пунктаў Рэспублікі ды нарэшце былі б зробленыя канцы блятаніне і няпісьменнасьці ў геаграфічных назовах Беларусі”³⁷.

Збор усіх беларускіх лексыкаграфічных працаў знаходзіцца ў грунтоўнай апрацоўцы Вітаўта Кіпеля й Змітра Саўкі *Беларускія слоўнікі і энцыкляпэдыі*³⁸. Выданьне складаецца з трох частак: уступнай, каталёгаў і паказьнікаў. Слоўнік выйшаў у сэрыі працаў Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва³⁹.

6.3. Навуковая й мастацкая літаратура

Часопіс „Іскры Скарыны” прыводзіць афіцыйныя даныя пра колькасьць выданах твораў мастацкай літаратуры. Вынікае зь іх, што за гады 1930-1935 выдадзена 458 назоваў мастацкай літаратуры⁴⁰.

³⁶ В. Сянькевіч, *Да пытанняў геаграфічных назоваў Беларусі*, у: „Беларус”, № 288, Нью-Ёрк, сакавік 1981, с. 3.

³⁷ Тамсама.

³⁸ Вітаўт Кіпель, Зьміцер Саўка, *Беларускія слоўнікі і энцыкляпэдыі*, Нью-Ёрк – Менск 2001, 568 с.

³⁹ Глядзі: *Беларусіка ў эміграцыі. Слоўнікі*.

⁴⁰ N-ka, *U Savieckaj Biełarusi*, у: „Iskry Skaryny”, № 5, Praha 1935, s. 82.

Пра новыя кніжныя выданьні, якія паяўляліся на Бацькаўшчыне, паведамляецца таксама на старонках часопіса „Навіны з Беларусі”. Зьвяртаецца ўвага на ўдзел беларускіх лінгвістаў у стварэньні *Агульнаславянскага лінгвістычнага атляса*. Гэта першая манумэнтальная сумесная праца вучоных розных дзяржаваў, мэта якой – апрацоўка мапы ўсіх славянскіх моваў і дыялектаў⁴¹.

Іншай важнай падзеяй было стварэньне ў складзе АН БССР новай навуковай установы – Галоўнай рэдакцыі *Беларускай Савецкай Энцыклапэдыі*. Заканчэньне асноўнай працы па складаньні БелСэ плянавалася да 15 ліпеня 1967 году⁴².

У 1960-х гадох рыхтавалася таксама 25-томнае выданьне беларускага фальклёру. У сувязі з гэтым штогод адбываліся фальклёрныя экспэдыцыі вучоных зь Інстытуту Мастацтвазнаўства, Этнаграфіі й Фальклёру АН БССР, якія ў розных мясцовасьцях Беларусі зьбіралі скарбы вуснай народнай творчасьці: легенды, паданьні, казкі, песьні, прымаўкі, прыказкі, трапныя словы, замовы, прыкметы⁴³.

„Сьлімачаю хадою” – як паведамляецца на старонках „Навінаў зь Беларусі” – ішла праца над выданьнем *Гісторыі БССР*. У 1962 годзе шматтомнік *Гісторыя БССР* быў запланаваны на 1960-1967 гады як асноўная тэма навукова-дасьледчай працы Інстытуту Гісторыі АН БССР. Тым часам у 1968 годзе падрыхтаваны быў да друку толькі першы том і заканчавалася рэдагаваньне другога тому пяцітомнай *Гісторыі БССР*⁴⁴.

Рыхтавалася таксама шматтомнае выданьне кніг з сэрыі *Беларускі раман*. Плянавалася выпусьціць вялікім накладам больш за 30 тамоў раманаў беларускіх пісьменьнікаў. У 1969 годзе 36-тысячным

⁴¹ *Агульнаславянскі лінгвістычны атлас*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 16 (39), Нью-Ёрк, 31 жніўня 1965, с. 2; спасылка на: „Літаратура і Мастацтва”, Мінск, 10 жніўня 1965.

⁴² *Беларуская Савецкая Энцыклапэдыя*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 14 (85), Нью-Ёрк, 31 ліпеня 1967, с. 5-6.

⁴³ *Рыхтаваньне 25-томнага выданьня*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 19 (90), Нью-Ёрк, 15 кастрычніка 1967, с. 6; спасылка на: В. Бечы, *З невычэрпнай крыніцы*, „Літаратура і Мастацтва”, Мінск, 26 верасьня 1967.

⁴⁴ „*Гісторыя БССР*”: *сьлімачаю хадою*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 23 (118), Нью-Ёрк, 15 сьнежня 1968, с. 2; спасылка на: Н. Каменская, *Пытанні гісторыі беларускага народа і Кампартыі Беларусі ў святле Праграмы КПСС*, „Камуніст Беларусі”, Мінск 1962, № 9, с. 30; „Весці АН БССР”. Сэрыя грамадскіх навук, № 2, Мінск 1966, с. 127; „Польмя”, № 11, Мінск 1968, с. 255.

накладам выйшла першая кніга з гэтае сэр'іі – раман Івана Шамякіна *Сэрца на далоні*⁴⁵.

Газэта „Беларус” прыводзіць статыстычныя даныя ў галіне кнігадрукавання, якія пацвярджаюць мэтанакіраваную русыфікацыйную палітыку ўладаў:

год	агульная колькасць кніг	па-беларуску	па-расейску
1962	1 612	444	1 163
1963	1 616	356	1 247
1964	1 674	337	1 336
1965	1 931	295	1 674
1966	1 741	333	1 406
1967	1 790	337	1 444

З гэтых даных вынікае, што беларускамоўная кніга складала прыблізна 20% ад усяе кніжнае прадукцыі, а расейскамоўная – каля 80%⁴⁶. Станіслаў Станкевіч на такія прапорцыі глядзіць зь недаверам.

„Тыя мізэрныя 20 працэнтаў, што з усяе кніжнае прадукцыі Беларусі адводзяцца для беларускай кнігі, гэта адно прапагандава-паказовы трык, бо кнігі гэныя, з прычыны тыражных абмежаванняў і байкатавання іх бібліятэкамі й кнігагандлем, практычна амаль не даходзяць да беларускага чытача”⁴⁷.

У 1980 гадох сытуацыя беларускага кніжнага рынку змянілася яшчэ на горшае. Кнігавыдавецкая справа навочна паказвае стан роднае ў мовы ў Беларусі – адзначаецца ў *Лісьце да Гарбачова*⁴⁸.

„Даволі сказаць, што ўдзельная вага мастацкае літаратуры (у друкаваных аркушах-адбітках), якую выпускаюць рэспубліканскія выдавецтвы ў расейскай мове, узрасла з 89,9% у 1981 г. да 95,3% (!) у 1984 годзе”⁴⁹.

⁴⁵ *Шматтомнае выданьне „Беларускі раман”*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 7 (126), Нью-Ёрк, 15 красавіка 1969, с. 4, спасылка на: „Звязда”, Мінск, 25 сакавіка 1969.

⁴⁶ *У гарне русыфікацыі*, у: „Беларус”, № 166, Нью-Ёрк, люты 1971, с. 1.

⁴⁷ Ст. Станкевіч, *Кніга – зброя русыфікацыі, або: няхай гавораць факты*, у: „Беларус”, № 191, Нью-Ёрк, сакавік 1973, с. 1.

⁴⁸ *Ліст да Гарбачова*, у: „Беларус”, № 335, Нью-Ёрк, травень 1987, с. 1, 8.

⁴⁹ Тамсама, с. 8.

6.3.1. Нішчэньне кніг

Многія беларускія кнігі адразу йшлі ў макулятуру. Часопіс „Іскры Скарыны” піша пра становішча беларускае навуковае працы й твораў мастацкае літаратуры ў 30-х гадох ХХ стагодзьдзя. Спасылаетца пры гэтым на выказваньне Д. Коніка, які, выступаючы на сходзе з нагоды Дня Друку, прывёў шэраг фактаў аб выпусканьні выдавецтвамі кніг, якія йшлі ў макулятуру.

„З мастацкай літаратуры, напрыклад, былі зданыя ў макулятуру такія творы, як: другі том паэзіі Максіма Багдановіча (акадэмічнае выданьне з аўтографам паэта) і зборнік вершаў Уладзімера Жылкі *З палёў Заходняй Беларусі*”⁵⁰.

Таксама на старонках тыднёвіка „Беларускі Работнік” зьмешчаная інфармацыя пра нішчэньне беларускіх кніг бальшавікамі. Аўтар публікацыі Аўген Ясенскі паклікаецца на гэтак званы *Зводны кантрольны сьпіс выданьняў ДВБ, якія сьпісаны ў макулятуру, 1935 год*. У гэтым сьпісе на 125 старонках пералічана 1778 назоваў кніг і часопісаў з агульным накладам 12 мільёнаў асобнікаў, якія падлягалі зьнішчэньню. Былі гэта выданьні на беларускай мове й мовах нацыянальных меншасцяў.

„Сярод паказаных тут і зьнішчаных кніг мы знаходзім кнігі беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў, вучоных і публіцыстых. Вось некаторыя зь іх: М. Байкоў і М. Гарэцкі «Практычны расейска-беларускі слоўнік», праф. А. Барычэўскі «Паэтыка літаратурных жанраў», праф. П. Бузук «Асноўныя пытаньні мовазнаўства», Ц. Гартны «Прысады» (апавяданьні), М. Гарэцкі «Гісторыя беларускае літаратуры», А. Гурло «Зорнасьць» (вершы), У. Дзяржынскі «Выпісы з беларускае літаратуры XIX-XX ст.ст.», У. Дубоўка «Трысьцё», М. Зарэцкі «Падарожжа на Новую Зямлю» (раман), праф. Ігнатоўскі «Беларусь – Тэрыторыя, насельніцтва, эканоміка. Галоўныя момэнты гісторыі», «Гісторыя Беларусі ў XIX і пачатку XX ст.ст.», Я. Лёсік «Беларускі правапіс», «Практычны курс граматыкі беларускае мовы», М. Лужанін «Новая ростань» (паэзія), М. Нікановіч «Вясновы прамень» (апавяданьні), «Золак» (апавяданьні), «Крык працы» (апавяданьні), праф. Пятуховіч «Нарыс гісторыі беларускае літаратуры», Я. Пушча «Дні вясны» (паэзія), «Крывавы плякат» і «Песьні на руінах» (вершы), Л. Радзевіч «Пакрыўджаныя» (драма у 4-х дзеях), праф. А. Смоліч «Кароткі курс геаграфіі Беларусі», Б. Тарашкевіч «Беларуская граматыка», К. Чорны «Зямля» (раман), Ядвігін Ш. «Бязрозка» (апа-

⁵⁰ N-ka, *U Savieckaj Bielarusi*, u: „Iskry Skaryny”, № 5, Praha 1935, s. 83.

вяданні), часапісы «Маладняк», «Польмя рэвалюцыі» (за 1932 г.), «Чырвоная Беларусь», нат ноты зь беларускімі песнямі кампазытараў А. Аладава («А ў бары, бары. З асенніх напеваў. Лісты валяцца. Як прыйшла я на ток малаціць»), А. Грэчанінава («А ды ня пыл па дарожцы»), Іпалітава-Іванова («Ой, ты белая бяроза»), Нікольскага («Валачобная», «А ў лесе»), Прохарова («У імгле») і інш., карты Беларусі 1924 і 1929 г.г., карта Савецкай і Заходняй Беларусі 1930 г., партрэт Ц. Гартнага і г. д. і г. д.»⁵¹.

Гэтая кніга-сьпіс зьяўляецца далёка не адной у сваім родзе. А. Ясенскі паведамляе:

„У нашы рукі трапіла яшчэ пяць гэтых сьпісаў за адзін толькі 1936 год. У гэтых сьпісах, названых «Папка № 2 Актаў ізьятых кніг у 1936 г. па загаду Галоўліта», «Папка № 3 Актаў лішніх экзэмпляраў, зьнішчаных па загаду Галоўліта» і г. д., як і ў перэднім сьпісе, пералічаныя тысячы кніг, якія бальшавікі зьнішчылі ў бібліятэках за адзін толькі 1936 год. (...)»

Нішчачы гэтакія горы кніг, барбары цывілізацыі – бальшавікі стараліся схаваць сьляды свае бруднае працы: яны, пасья кажнае такое акцыі зьнішчэньня, адбіралі назад самыя сьпісы зьнішчаных імі кніг і таксама нішчылі іх. Сярод успомненых пяці «папак» актаў знаходзіцца «Сьпіс ізьятых сьпісаў па ізьязьцю літаратуры для звароту Галоўліту». У гэтым сьпісе пералічаны 26 такіх аб'ёмных друкаваных кніг са сьпісамі зьнішчанае літаратуры»⁵².

Падобнага тыпу публікацыя паявілася на старонках „Раніцы”. Аўтар артыкулу *Як бальшавікі зьнішчалі беларускія архівы*⁵³, спасылаючыся на сьведчаньне прэзыдэнта Акадэміі Навук БССР Канстанціна Горава, піша пра спосаб перавозу зь Вільні ў Менск часткі Віленскага архіву.

10 кастрычніка 1940 году прэзыдэнт Акадэміі Навук дакладаў намесьніку начальніка Галоўнага архіўнага кіраўніцтва СССР наступнае:

„З прычыны дрэннай арганізацыі транспартаваньня матэрыялаў архіву з Вільні, Акадэмія Навук прыняла гэты архіў у хаатычным стане: шмат зьвязак было паразьвязаных і парасыпаных, пры прыёме давялося зьвязаць іх сьпехам, без разбору.

⁵¹ А. Ясенскі (псэўданім Аўгена Калубовіча), *Як бальшавікі нішчылі нашыя кнігі*, у: „Беларускі Работнік”, № 37, Бэрлін, 10 верасня 1944.

⁵² Тамсама.

⁵³ Архіварыус, *Як бальшавікі зьнішчалі беларускія архівы*, у: „Раніца”, Бэрлін, 9 студзеня 1944.

Частка матар'ялаў наагул ня трапіла да нас. Адзін вагон із матар'яламі трапіў (памылкова!) у Маскву"⁵⁴.

Прэзыдэнт К. Гораў паведаміў, што прапала значная частка рукапісу архіваў старадаўных актаў, архіву Мураўёва, камісіі Радзівіла. Загінула бальшыня інвэнтароў і каталёгаў.

Акты былі зьмешчаныя ў будынку Акадэміі Навук у небаьспечным для іх месцы: пад харчовым інстытутам прамысловасьці, дзе праводзіліся досьледы пры дапамозе газу. Пагражаў ім ня толькі пажар, але й зьнішчэньне вадою, таму што ляжалі яны на падлозе, а вадаправодныя трубы няраз трэскаліся й вада залівала частку матэрыялаў"⁵⁵.

Аўген Калубовіч"⁵⁶ спасылаецца на газэту „Савецкая Беларусь”, паводле справаздачаў якой, за час Першай Сусьветнай вайны, бальшавіцкай рэвалюцыі ды першых гадоў савецкай улады ў Беларусі толькі на адной Віцебшчыне было зьнішчана 68 розных архіваў"⁵⁷.

6.4. Газэты й часопісы

У якасьці першай беларускай газэты найчасьцей разглядаецца „Мужыцкая Праўда” Кастуся Каліноўскага.

Аднак – як заўважае часопіс „Запісы” – папярэдніцай „Мужыцкай Праўды” была „Гутарка двух суседаў”⁵⁸, якая, таксама як і „Мужыцкая Праўда”, друкавалася лацінкай. Ведама б нумароў гэтага нелегальнага беларускага вершаванага выданьня, першы нумар якога выйшаў вясною 1861 году. „Гутарка” разыходзілася галоўным чынам па Беласточчыне й Гарадзеншчыне, але вядомыя прыклады яе пашырэння і ў Ашмянскім павеце. Ініцыятарам выдаваньня „Гутаркі двух суседаў” быў Браніслаў Шварцэ, які знаходзіўся ў блізкім кантакце з Кастусём Каліноўскім, а рэдагавалі яе Адольф Белакоз ды Ігнат Грынявіцкі. Магчыма, што да справы мелі дачыненне таксама Ўладыслаў Сыракомля й Вінцэсь Каратынскі. „Гутарка” перастала выходзіць пры канцы 1862 году ці з паяўленьнем „Мужыцкай Праўды”⁵⁹.

⁵⁴ Тамсама.

⁵⁵ Тамсама.

⁵⁶ Аўген Калубовіч, *Мова ў гісторыі беларускага пісьменства*, Мюнхэн – Лёндан 1974-1975, 85 с.

⁵⁷ Тамсама, с. 55.

⁵⁸ Рыгор Максімовіч (псэўданім Вітаўта Тумаша), *Дзьве папярэдніцы „Мужыцкай Праўды”*, у: „Запісы”, № 15, Нью-Ёрк 1977, с. 69-74.

⁵⁹ Тамсама, с. 70.

Ад восені 1861 году, таксама пры ўдзеле Б. Шварцэ, беластоцкім гуртком рэвалюцыянераў выдавалася „Гутарка Старога Дзеда”, прызначаная, як і „Гутарка двух суседаў”, для сялянаў. У аўтарстве гэтага антымаскоўскага выдання браў удзел Вінцэс Каратынскі, а магчыма й Уладыслаў Сыракомля. Царская жандармэрыя падазрвала таксама Вінцука Дуніна-Марцінкевіча⁶⁰.

Першы нумар газеты „Мужыцкая Праўда” ўбачыў сьвет у чэрвені 1862 году. Характар „Мужыцкае Праўды” падрабязна быў апісаны ў кніжцы Адама Станкевіча *Кастусь Каліноўскі, „Мужыцкая Праўда” і ідэя незалежнасьці Беларусі*⁶¹. „Мужыцкая Праўда” друкавалася лацінкай, даволі чыстай беларускай мовай. „Бацькаўшчына” піша, што выдаваў яе ў падпольнай друкарні на Беларостчыне Кастусь Каліноўскі, які падпісваўся мянушкай Яська гаспадар спад Вільні⁶².

7 нумароў нелегальнае беларускае газеты „Мужыцкая Праўда” зьяўляюцца ці не найважнейшай крыніцай вывучэньня паўстаньня 1863 году ў Беларусі – адзначае на старонках „Запісаў” Янка Запруднік⁶³. „Мужыцкая Праўда” адыграла істотную ролю ў падрыхтоўцы паўстаньня. Яна ўпершыню на беларускай мове несла рэвалюцыйна-дэмакратычныя ідэі ў асяродзьдзе сялянства й заклікала да барацьбы з прыгонніцтвам. Я. Запруднік характарызуе „Мужыцкую Праўду” як „першы зварот з вольным і праўдзівым словам да сяляніна-беларуса ў ягонаў роднай мове”, а Кастуся Каліноўскага – як „вялікага знаўцу народных гаворак, які тонка адчуваў слова, унёс буйны ўклад у справу стварэньня беларускай літаратурнай мовы”⁶⁴.

Тэксты ўсіх сямёх нумароў – лацінкаю, гэтак як у арыгінале – былі апублікаваныя ўпершыню ў кнізе Самуіла Агурскага *Очерки по истории революционного движения в Белоруссии, 1863-1917*⁶⁵.

„Агурскі атрымаў іх зь Інбелкульту, як сам пра гэта піша: «Мужыцкая Праўда» з № 1 па 7 дадзеныя нам Інбелкультам, для якога

⁶⁰ Тамсама, с. 70-72.

⁶¹ Адам Станкевіч, *Кастусь Каліноўскі, „Мужыцкая Праўда” і ідэя незалежнасьці Беларусі*, Вільня 1933.

⁶² *Мужыцкая Праўда Кастуся Каліноўскага*, у: „Бацькаўшчына”, №№ 24-25 (410-411), Мюнхэн, 29 чэрвеня 1958, с. 5

⁶³ Янка Запруднік, „Мужыцкая Праўда” – набат паўстаньня 1863 году, у: „Запісы”, № 14, Нью-Ёрк 1976, с. 93-103.

⁶⁴ Тамсама, с. 93.

⁶⁵ С. Агурский, *Очерки по истории революционного движения в Белоруссии, 1863-1917*, Менск 1928.

гэты тэкст быў зняты з арыгіналу жандарскіх справаў т. I. Віткоўскім»⁶⁶.

Да Агурскага тры нумары газеты (3, 5, 7) апублікаваў Аляксандар Шлюбскі ў 1 нумары часопіса „Польмя” за 1926 год. Шлюбскі не карыстаўся аднак арыгіналамі. Ён перадрукаваў 3 і 7 нумары з ковенскага часопіса „Karo Archyvas”, а нумар 5 з „Савецкай Беларусі”. Пасля Агурскага расейскія пераклады „Мужыцкае Праўды” былі апублікаваныя ў Маскве ў 1964-1965 гадох: № 1-6 у *Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861-1862 гг.*, а № 7 у *Восстание в Литве и Белоруссии 1863-1864 гг.* У 1966 г. у Польшчы тэксты ўсіх 7 нумароў „Мужыцкае Праўды” былі апублікаваныя ў зборніку дакумэнтаў Польскае Акадэміі Навук *Prasa tajna z lat 1861-1864*⁶⁷.

Тэксты й мова „Мужыцкае Праўды” дайшлі да нас у розных варыянтах – адзначае Я. Запруднік, які параўноўвае мову выданняў Агурскага й зборніка *Prasa tajna*. Я прывяду толькі некаторыя прыклады разыходжанняў:

Агурскі

czalawiek
jeść
niczoho
niebiesnoje
panskaho
sudziecież
tolki
wolnaść
życio

Prasa tajna

czelowiek
je
niczeho
niebieskoje
pańskaho
sudziecież
tolko
wolność
życie

А. Шлюбскі перадрукоўваў „Мужыцкую Праўду” не лацінкай, а кірыліцай, што магло яшчэ пабольшыць лік памылак. Ня могучы расшыфраваць некаторых словаў, Шлюбскі пакідаў іх у лацінічным напісаньні: *czcień* (у арыгінале *chacieu*), *nadurad* (у арыгінале *nam rad*), *patoji rukoju* (у арыгінале *rounaju rukoju*)...⁶⁸

Параўнаньне мовы 7 нумароў „Мужыцкай Праўды” зь лістамі „3-пад шыбеніцы” ды з роднай гаворкай К. Каліноўскага ў вёсцы

⁶⁶ Янка Запруднік, „Мужыцкая Праўда” – набат паўстаньня 1863 году, у: „Запісы”, № 14, Нью-Ёрк 1976, с. 94.

⁶⁷ Тамсама, с. 95.

⁶⁸ Тамсама, с. 97-98.

Мастаўляны дазваляе меркаваць, што К. Каліноўскі быў аўтарам 1-6 нумароў „Мужыцкай Праўды”, нумар 7 значна адрозьніваецца ад шасьці папярэдніх⁶⁹.

Прыхільны водгук у народзе на рэвалюцыйныя заклікі друкаванай беларускаю моваю газэты „Мужыцкая Праўда” прычыніўся да пастаўленьня ворганам расейскіх славянафілаў „День” пытаньня пра патрэбу афіцыйных публікацыяў у беларускай мове для прапаганды расейскіх вялікадзяржаўных інтарэсаў, каб такім чынам нэўтралізаваць палітычнае ўздзеяньне друкаванай па-беларуску рэвалюцыйна-паўстанцкай літаратуры⁷⁰.

Эпохатворчае значэньне для беларускага нацыянальнага адраджэньня мела „Наша Ніва”⁷¹. Першы нумар „Нашай Нівы” – прадаўжальніцы „Нашай Доля”, якая паявілася ў Вільні 14 верасьня (паводле старога стылю) 1906 году – і якой выйшла толькі 6 нумароў – убачыў сьвет 23 лістапада 1906 году. „Наша Доля”, „Наша Ніва” й заснаваная ў траўні 1906 году ў Пецярбурзе выдавецкая суполка „Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ” „паклалі пачатак гісторыі сучаснага друкаванага слова, адкрылі новы этап у разьвіцьці беларускага нацыянальнага руху”⁷².

Выход пачаткова „Нашай Доля”, а пазьней „Нашай Нівы”, як першых легальных беларускіх газэт, быў вынікам адкліканьня царскім урадам у 1905 годзе забароны беларускага друку, якая трывала ад 1867 году.

„Наша Ніва” выходзіла на працягу 9 гадоў – да 1915 году. Яна гуртавала вакол сябе палітычныя, культурныя й літаратурныя сілы беларускага адраджэнскага руху. „Наша Ніва” стварыла сабой цэлую

⁶⁹ Глядзі: Nina Omeljanuk (Nina Barszczewska), *Wersje językowe gazety „Mużycka Prawda”*, w: *Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej. Językoznawstwo*, t. 15, Warszawa 1989, s. 101-109; *Jeszcze o języku i autorstwie „Mużyckiej Prawdy” i listów „z-pad szymbienicy”*, w: *Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej. Językoznawstwo*, t. 18, Warszawa 1989, s. 201-208.

⁷⁰ Рыгор Максімовіч (псэўданім Вітаўта Тумаша), *Дзьве папярэдніцы „Мужыцкае Праўды”*, у: „Запісы”, № 15, Нью-Ёрк 1977, с. 73.

⁷¹ Аляксандар Баршчэўскі, *Ігнат Дварчанін – дасьледнік нашаніўскай літаратуры*, у: „Запісы”, № 19, Нью-Ёрк 1989, с. 27-65; Thomas E. Bird, *Naša Niva: An Introductory Word*, тамсама, с. 3-7; Thomas E. Bird, *The vitality and timeliness of Naša Niva*, тамсама, № 20, Нью-Ёрк 1992, с. 59-65; Вітаўт Кіпель, *Эміграцыя зь Беларусі й газэта „Наша Ніва”*, тамсама, № 19, Нью-Ёрк 1989, с. 66-96; В. Сянькевіч, *Вытокі беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі і „Наша Ніва”*, тамсама, с. 8-25.

⁷² В. Сянькевіч, *Вытокі беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі і „Наша Ніва”*, тамсама, с. 8.

эпоху ў беларускім нацыянальным адраджэньні, званую агульна нашаніўскай⁷³.

Дзеячы, якія засяродзіліся вакол газеты, выйшлі з народу, ведалі яго патрэбы й мову. Для многіх тысяч людзей „Наша Ніва” была першай прачытанай імі газэтай, якая зьвярталася да іх зразумелай мовай, узбуджаючы пачуцьцё ўласнай годнасьці⁷⁴. „Наша Ніва” старалася „ажывіць край у сучаснасьці, адрадзіць калішнюю славу, уваскросіць тую мову, якая была калісь ува ўрадах, а цяпер засталася толькі між простага народу”⁷⁵.

„Наша Ніва”, падобным чынам як і яе папярэдніца „Наша Доля”, ад самага пачатку друкавалася двума шрыфтамі: кірыліцай і лацінкай. Але з прычыны вялікіх коштаў падвойнага выданьня, з 1912 году, пасля агульнага апытаньня чытачоў, яна перайшла на адзін кірылічны шрыфт.

Нашаніўцы, ставячы ў цэнтар сваёй увагі шырокае нацыянальнае ўсьведамленьне беларускага народу, прыпісвалі асабліва вялікае значэньне да захаваньня роднае беларускае мовы ды ўзбуджэньня пашаны да яе. Яны падхапілі й разьвілі кліч, сфармуляваны Францішкам Багушэвічам: *Не пакідайце-ж мовы нашай беларускай, каб ня ўмерлі!* Сярод усіх нашаніўцаў Янка Купала паказаў найбольш ярка велізарную ролю роднае мовы ў працэсе нацыянальнага адраджэньня.

„Наша Ніва” ўзбудзіла магутны літаратурны рух. Яна сталася цэнтрам усіх беларускіх пісьменьнікаў. Сярод іх найбольшую ролю адыгралі: Янка Купала й Якуб Колас, Максім Багдановіч, Зьмітрок Бядуля, Алесь Гарун, Цішка Гартны, Канстанцыя Буйла, Вацлаў Ластоўскі, Максім Гарэцкі й Францішак Аляхновіч.

Выход „Нашай Нівы” спыніўся ўвосень 1915 году, калі нямецкая армія акупавала Вільню падчас Першае Сусьветнае вайны. Але нашаніўская пара працягвалася далей. І толькі ў 1926 годзе на зьмену нашаніўства прыйшла новая пара ў разьвіцьці беларускае літаратуры, а разам з гэтым і беларускае мовы, пара ўзвышэнства, бязьлітна спыненая ў 1931 годзе, калі было разьвязанае літаратурнае згуртаваньне „Ўзвышша”.

⁷³ 50-я гадавіна „Нашай Нівы” й нашаніўства, у: „Бацькаўшчына”, №№ 47-48, Мюнхэн, 25 лістапада 1956, с. 3.

⁷⁴ А. Баршчэўскі, *Ігнат Дварчанін – дасьледнік нашаніўскай літаратуры*, у: „Запісы”, № 19, Нью-Ёрк 1989, с. 32-33.

⁷⁵ Тамсама, с. 34.

Пасьля таго, як з пачаткам нямецкай акупацыі „Наша Ніва” перастала выдавацца ў Вільні, беларусы апынуліся без сваёй газэты Кветка Вітан паведамляе на старонках „Запісаў”⁷⁶.

„У Вільні немцы мелі «Ўстанову друку» (Прэсэнштэльле), якая выдавала дзеве нямецкія газэты – «Вільнэр Цайтунг», як мясцовы орган, і «Цайтунг дэр Х Армэ» для вайсковых. У гэтых газэтах падавалі шмат артыкулаў з гісторыі, этнаграфіі й геаграфіі акупаваных земляў. Працаўнікі гэтых газэтаў вельмі часта зварачаліся да Івана Луцкевіча, як да знаўцы краю, па парады й матар’ялы да гэтых артыкулаў. Праз гэтыя знаёмствы зь нямецкімі працаўнікамі друку Іван Луцкевіч дасягнуў таго, што «Прэсэнштэльле» пайшла на спатканьне Беларускаму Камітэту ў выдаваньні беларускага друкаванага органу. «Прэсэнштэльле» згадзілася пакрываць выдаткі на паперу й друк беларускай газэты. (...)

Увесь краёвы друк падлягаў нямецкай ваеннай цэнзуры. Трэба было таксама зьмяшчаць нямецкія распараджэньні, загады й абвесткі, але нікому нават і ў дум ня прыйшло, каб вымагаць ад мясцовага друку якіхсьці пранямецкіх артыкулаў. Усе сябры камітэту ўважалі, што галоўным заданьнем беларускай газэты – пашырэнне беларускае нацыянальнае сьведамасьці, інфармацыя пра агульныя падзеі й беларускае жыцьцё, ды абарона беларускіх інтарэсаў у родным краі”⁷⁷.

Газэта „Гоман” пачала выходзіць два разы на тыдзень – пачаткова толькі кірыліцай, а пасля й лацінкай. Так колішнія чытачы „Нашай Нівы”, што апынуліся пад нямецкай акупацыяй, ізноў атрымалі сваю газэту, у якой працавалі тыя самыя браты Луцкевічы⁷⁸. Фактычным яе рэдактарам быў Антон Луцкевіч, які часта раіўся з братам Іванам, якія матэрыялы зьмяшчаць у газэце. Літаратурны адзел запаўнялі Вацлаў Ластоўскі й Францішак Аляхновіч, да абавязкаў якога належала таксама апрацоўка мясцовай хронікі ды карэкта лацінскага варыянту „Гоману”⁷⁹.

Іншай крыху, чым у нашаніўскую пару, але ня меней ідэйнай – меркаваньнем аўтара публікацыі *Дзень Беларускага Друку*⁸⁰ – была

⁷⁶ Кветка Вітан (Ю. Дубейкаўская), *Газэта „Гоман”*, у: „Запісы”, № 13, Нью-Ёрк 1975, с. 67-69.

⁷⁷ Тамсама, с. 67.

⁷⁸ Кветка Вітан адзначае, што паклёпы на Луцкевічаў пра запраданьне іх немцам былі хлусьлівыя. Ня бралі яны ад немцаў ніякіх грошай, а ўтрымліваліся з продажу антыкварных рэчаў Іванам Луцкевічам.

⁷⁹ Тамсама, с. 67-68.

⁸⁰ Непісьменьнік, *Дзень Беларускага Друку*, у: „Вольнае Слова”, №№ 4-5 (13-14), верасень 1950, с. 37-38.

прэса часоў Акту 25 Сакавіка: „Вольная Беларусь”, „Беларускі Шлях”, „Беларуская Рада”, „Крывічанін”, „Гоман”, „Грамада” й „Дзяньніца”.

„Кожная з газэтаў грамадзкае думкі праводзіла сваю собскую ідэалёгію, але ўсе яны высака нясьлі беларускі сыяг да незалежнасьці. Бяз ідэёвасьці наагул нельга было ўявіць сабе беларускае газэты ня толькі тады, але і сьняня”⁸¹.

Першы нумар „Вольнай Беларусі” выйшаў 28 траўня 1917 году ў Менску Выдавалася яна, зь некаторымі перапынкамі, да лістапада 1918 году⁸². Газэта пачала выходзіць як ворган Беларускага Нацыянальнага Камітэту, створанага ў Менску 25 сакавіка 1917 году на зьездзе беларускіх дзеячаў. Рэдагаваў газэту выдатны беларускі палітычны дзеяч, пісьменьнік і мовазнаўца Язэп Лёсік. „Вольная Беларусь” вяла справу нацыянальнага адраджэньня, але не праз Варшаву й не праз Маскву, а толькі незалежным шляхам.

Ідэйны напрамак беларускай прэсы зьмяніўся ў Савецкай Беларусі. Тады колькасьць і наклад выданьняў павялічыліся, але беларускі друк перастаў быць духовым правадыром чытачоў.

У публікацыі *Зь гісторыі газэты Савецкая Беларусь*⁸³ „Бацькаўшчына” піша пра першыя беларускія савецкія газэты ў Менску ў 1920 годзе. „Савецкая Беларусь” з 15 жніўня 1920 году пачала ізноў выходзіць у беларускай мове. Ёйным рэдактарам быў, закатаваны пазьней бальшавікамі, старшыня першага беларускага савецкага ўраду Зьмітра Жылуновіч⁸⁴.

Часопіс „Іскры Скарыны” прыводзіць афіцыйныя даныя пра колькасьць газэтаў у Беларусі ў палове 1930-х гадоў, зь якіх вынікае, што выходзіла 256 газэт і 8 часопісаў⁸⁵.

У артыкуле *Аб прэсе ў Савецкай Беларусі*⁸⁶ М. Вольны разглядае ролю друку ў БССР у 1950-х гадох. На ягоную думку, нельга гэтай прэсы назваць беларускай, таму што яна чужая для беларускага народу, ды й мова ў ёй не беларуская.

⁸¹ Тамсама, с. 37.

⁸² Я. Запруднік, „Вольная Беларусь” і Язэп Лёсік [Лёсік – Н. Б.], у: „Беларус”, № 186, Нью-Ёрк, кастрычнік 1972, с. 4.

⁸³ *Зь гісторыі газэты Савецкая Беларусь*, у: „Бацькаўшчына”, № 44 (430), Мюнхэн, 16 лістапада 1958, с. 2.

⁸⁴ Вядомы ў беларускай літаратуры пад псеўданімам Цішкі Гартнага.

⁸⁵ N-ka, *U Savieckaj Bielarusi*, у: „Iskry Skaryny”, № 5, Praha 1935, s. 82.

⁸⁶ М. Вольны (псеўданім Міколы Панькова), *Аб прэсе ў Савецкай Беларусі*, у: „Бацькаўшчына”, № 100, Мюнхэн, 25 сакавіка 1952, с. 2-3.

„Даволі нават павярховага і эпизадычнага знаёмства з гэтай «беларускай» прэсай БССР, каб пераканацца, што яна мае зусім іншыя функцыі і заданні. Друкаванае слова ў Беларускай ССР ёсьць зброяй духовага панявольеньня і вынішчэньня нашага народу, адным і, магчыма галоўным, сродкам барацьбы з нацыянальна-дзяржаўнымі ідэаламі нашага народу. Варожы, сілай накінуты чужакамі нашаму народу маскоўска-большавіцкі рэжым паставіў і прэсу на Беларусі на службу маскоўскім, а не беларускім інтарэсам»⁸⁷.

Згодна паведамленьям М. Вольнага, у 1950-х гадох выдавалася ў БССР 530 рэспубліканскіх, абласных, мясцовых, раённых ды фабрычных газэтаў і 48 розных часопісаў. Пры гэтым аўтар адзначае, што колькасьць выданьняў у беларуска-маскоўскім жаргоне безупынку зьмяншалася на карысьць мовы расейскай⁸⁸.

Таксама й часопіс „Запісы”⁸⁹ заўважае, што ўсё болей газэтаў, для русыфікацыйных мэтаў, пачынала выходзіць не па-беларуску, але па-расейску.

У 1950-х гадох паўстала пытаньне аб выданьні часопіса па беларускаму мовазнаўству, але ў той час не было неабходных кадраў. Сытуацыя рэзка зьмянілася ў другой палове 60-х гадоў. Усебаковае вывучэньне беларускае мовы па такіх праблемах, як сучасная беларуская літаратурная мова, гісторыя мовы й дыялекталёгія, лексыкалёгія й лексыкаграфія ды сувязь беларускай мовы зь іншымі славянскімі мовамі ажыццяўлялася ў Інстытуце Мовазнаўства АН БССР. Пытаньні беларускае мовы знаходзіліся ў цэнтры ўвагі шматлікіх выкладчыкаў і аспірантаў філялягічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў і катэдраў замежных моваў. Інтэрэс да беларускае мовы ўзрос таксама за мяжою, і паяўленьне мовазнаўчага часопіса сталася неабходным. Апрача навуковага значэньня ён быў бы рэальным дапаможнікам настаўнікам беларускае мовы⁹⁰ – напісалі на ста-

⁸⁷ Тамсама, с. 2.

⁸⁸ Тамсама.

⁸⁹ *Друк і прэса БССР*, у: „Запісы”, № 2, Нью-Ёрк 1952, с. 125-126.

⁹⁰ *Ізноў пытаньне моваведнага часопісу*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 15 (110), Нью-Ёрк, 15 жніўня 1968, с. 4, спасылка на: М. Г. Булахаў, М. А. Жыдовіч, Ю. Ф. Мацкевіч, А. Я. Супрун, Л. М. Шакун – дактары філалагічных навук; А. С. Аксамітаў, А. Я. Баханькоў, А. І. Жураўскі, В. У. Мартынаў, Ф. М. Янкоўскі – кандыдаты філалагічных навук; М. І. Жыркевіч – заслужаны дзеяч навукі БССР; А. М. Бачыла, М. П. Лобан, І. П. Мележ – пісьменнікі; Е. І. Кандратовіч – заслужаная настаўніца БССР, *Патрэбен часопіс па мовазнаўству*, „Звязда”, Мінск, 12 ліпеня 1968.

ронках „Звяды” беларускія мовазнаўцы, пісьменьнікі й настаўнікі, а звярнуў увагу на гэтую публікацыю эміграцыйны часопіс „Навіны зь Беларусі”.

„Нявырашанасць многіх праблемаў разьвіцця мовы, яе культуры, правапісу, вымаўленьня, нармалізацыі, пытанняў стылістыкі, урэшце гэтая прыкрыя адарванасць нашага мовазнаўства ад жывога практыкі слова ў значнай ступені тлумачыцца адсутнасцю друкаванага органу, які-б звязваў навуку з жыццём і на старонках якога можна было-б правесці шырокае абмеркаваньне сёньняшніх моўных працэсаў”⁹¹.

„Навіны зь Беларусі” звяртаюць увагу на зьмяншэньне накладу штомесячнага літаратурна-мастацкага й грамадзка-палітычнага часопіса „Малодосць”. За 10 гадоў, ад ліпеня 1958 году да ліпеня 1968 году наклад зьменшыўся амаль на 1,5 тысячы асобнікаў: з 12 тысяч упай да 10628 экзэмпляраў⁹².

Таксама гээта „Беларус” заўважае абніжэньне накладаў беларускіх часопісаў⁹³.

назоў выданьня	тыраж	
	сьнежань 1981 г.	студзень 1982 г.
„Польмя”	11 000	9 000
„Малодосць”	16 486	13 837
„Беларусь”	21 000	18 763
„Нёман” (па-расейску)	147 000	169 000

Павелічэньне тыражу расейскамоўнага часопіса „Нёман” нельга патлумачыць бракам паперы, як гэта часта апраўдоўвалася абніжэньне тыражу беларускамоўных часопісаў – падкрэсьліваецца на старонках „Беларуса”.

⁹¹ Яшчэ адна спроба „дома быць ня госьцем”. (Да пытання беларускага моваведнага часопісу), у: „Навіны зь Беларусі”, № 2 (121), Нью-Ёрк, 31 студзеня 1969, с. 2, спасылка на: Алесь Яськевіч, *Неўладкаванае філалагічнае сумежжа*, у: „Малодосць”, № 11, Мінск 1968, с. 145.

⁹² Тыраж „Малодосці” за 10 год зьменшыўся, у: „Навіны зь Беларусі”, № 18 (113), Нью-Ёрк, 30 верасьня 1968, с. 4.

⁹³ Абніжэньне тыражоў беларускіх часопісаў, у: „Беларусь”, № 299, Нью-Ёрк, красавік 1982, с. 1.